

Paul Mendes-Flohr:

Cultural Disjunctions: Post-Traditional Jewish Identities

(CHICAGO, LONDON, THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS, 2021)

A jelenkori zsidó gondolkodás egyik meghatározó alakjának, Paul Mendes-Flohrnak legújabb – összesen hat fejezetből álló és terjedelmes jegyzetapparátussal ellátott – könyve, amely a 2019-ben publikált, nagy jelentőségű Buber-monográfiája után 2021 júliusában jelent meg, a poszttradicionális zsidó identitások ellentmondásosságának okait vizsgálja a zsidó szellemtörténet és történelem kontextusában.

A könyv bevezetője és első fejezete szerint szakadozottság és ellentmondások jellemzik a mai kor zsidóságát, amelynek identitása többé – azaz a felvilágosodás korától kezdve – nem határozható meg az Istennel kötött szövetség és a Tóra követése által. A hit és a vallásos gyakorlat elszakadásának folyamatában olyan szociológiai, etnikai alapon álló zsidó identitások is kialakultak, amelyekben sem a hitnek, sem a vallásnak nincsen szerepe. A könyvben kirajzolódó identitásfelfogás nagy erénye, hogy ezeket a – sokféle, egymást kiegészítő, vagy akár egymással ellentmondásba kerülő – identitásokat mind érvényesnek ismeri el, így termékenyen hozzájárul ahhoz, hogy a zsidóságon belül, továbbá a zsidóság és a többségi társadalom között önreflexió által dialógus alakuljon ki. A mai kor zsidósága nemcsak a hagyományos értelemben vett vallásos zsidó közösségnek lehet tagja, hanem különféle szakmai, politikai, kulturális csoportoknak, amelyek értékrendszere sokszor nem egyezik meg az örökölt kultúra értékrendjével. A különféle identitásrészek gazdagíthatják is egymást, de feszültségben is tarthatják a zsidó önmegértést. Milyenek akkor a zsidó identitások, mit jelent a zsidósághoz tartozás? A szerző, aki e kérdést a saját élete felől is megéli és elemzi, történész, a mai zsidó gondolkodás élvonalbeli tudósa, a chicagói és a jeruzsálemi egyetem professzora, akinek fő kutatási területe a zsidó szellemtörténet, Martin Buber, Franz Rosenzweig, Gershom Scholem és Leo Strauss munkássága.

Paul Mendes-Flohr könyve három mottóval indul, melyek mindegyike az identitással együtt járó sokféleségre, a személyiségen belül megszólaló polifóniára vonatkoztatható. A szerző az első mottó tanúsága szerint az odüsszeuszi életútból a multikulturális környezetben állandóan lehetőségként adódó tanulást tartja kiemelten fontosnak a zsidóság számára. Az író az első fejezetben a fentiekén kívül rávilágít arra, hogy a más kultúrákkal szimbiózisban élő zsidóságnak az őt körülvevő kultúrákba való begyökereződését olyan tápláló szellemi közegnek tekinthetjük, amelyből a zsidó hagyományra más nézőpontból láthatunk rá, és folytonosan újraértelmezhetjük azt.

A második fejezetben a zsidó kulturális memória elméletéhez kapcsolódva azt állítja, hogy a judaizmus önreflexiója által folytonos axiológiai vizsgálat alatt áll. Úgy vélem, hogy az önreflexiónak a dialogikusság terébe emelése, és ezáltal az identitásalakulásban betöltött szerepének hangsúlyozása – a társadalmi párbeszédet tekintve – rendkívül előre mutató és nagy jelentőségű. A Jan Assmann és Aleida Assmann által megfogalmazott kulturális emlékezet fogalmi kereteit és Amos Funkenstein nézőpontját elfogadva úgy véli a szerző, hogy az új szellemi és kulturális tapasztalatok beillesztése a zsidóságba szükséges folyamat, hiszen a hagyományos judaizmus lényegét tekintve hibrid kultúra. A *Vergegenwärtigung* (a múlt megjelenítése jelenként) fogalmában fejezi ki a kulturális emlékezet lényegét: a múltból tudatosan áthozott, kanonikus vagy szemikanonikus mnemonikus kulturális elemek „stabilizálják” a kulturális identitást a generációk között, ezáltal megteremtik a kultúra folytonosságát.

A szerző egy olyan identitásfelfogással azonosul, amelyben a más kultúrákkal való békés együttélés képessége kiemelten fontos helyet foglal el, és ezt az identitásfelfogást összekapcsolja a zsidóság folyton hermeneutikai folyamatban tartott vallásos küldetésével. Ez az identitásfelfogás azért is nagyon lényeges, mert az identitásból kihagyhatatlannak tartja magára a (zsidó) létezésre való rákérdést, és így inkább az identitásnak a belső, az egyén filozófiai gondolkodásából származó szerveződésére koncentrálna, mintsem a külsőnek nevezhető tényezőkre.

A harmadik fejezetben kifejti a zsidó kulturális örökség kritikus átértékelésének fontosságát. Ebben az átértékelésben a szerző szerint a zsidóság nem etnikai közösség, hanem metacsalád, azaz egy olyan közösség, amelyet az isteni szövetség köt össze, és ez a kapcsolat egyetemes ontológiaként fogható fel. Ehhez köthető Hermann Cohen neokantiánus felfogása, amely szerint a bibliai próféták látásmódja tulajdonképpen kozmopolita emberiségfelfogást jelent, és ez képezi a poszttradicionális judaizmus szellemi alapját. A zsidó közösség vallási felelőssége az, hogy ragaszkodjon ehhez az emberiség egységéről szóló látomáshoz, és hirdesse azt minden nemzet számára mint abszolút etikai koncepciót. Amint Mendes-Flohr utal rá: Cohen és Steinsaltz is küzdött az ellen, hogy a zsidóság pusztán etnikai és nemzeti identitássá redukálódjon, megfosztódva vallási elkötelezettségétől. Mendes-Flohr állást foglal az etnikai patriotizmus ellen, és Hermann Cohennel egyetértve hangsúlyozza, hogy egy közösség nemzeti érdeke nem magától értetődően pozitív. Úgy gondolom, hogy ez a kritikus önszemlélet szintén hozzájárul a párbeszéd lényegi megvalósulásához.

A szerző a zsidósághoz tartozásban a kulturális hagyomány összetettségét, a prófétai magatartásból és a zsidó kommentárhagyomány dialogikusságából levezethető folytonos újraértelmezhetőséget hangsúlyozza. Éppen a zsidó hagyomány lényegének tekintett dialogikusságot szem előtt tartva nem ad definíciót arra, hogy mit jelent a poszttradicionális zsidó identitás. Csalódik tehát az olvasó,

ha a poszttradicionális zsidó identitások valamiféle definícióját várja el a szerzőtől. Ez a definiálási kísérlet elidegenítené attól a szellemi magatartásformától, amelyet a hagyományértelmezésben Martin Buber és Franz Rosenzweig nyomán lényeginek tart, tudniillik Rosenzweigre hivatkozva írja, hogy a világi zsidó számára nincsen végső válasz, a következetes gondolkodó nem talál megnyugvást a határozott, abszolút válaszokban.

A „Zsidó tanulás, zsidó reménység” című részben Buber filozófiájából kiindulva ellenzi a cionizmusban megnyilvánuló „szent egoizmust,” azt a nézetet, mely szerint a közösségi érdek szent, és ennél fogva etikailag magától értetődően pozitív. A poszttradicionális zsidóságnak a tanulás párbeszédszerűségéhez való visszatérése azt is magával hozza, hogy az eddig szinkretikus könyvhalmazként létező könyvtár a szellemi-kulturális identitás szimbólumaként dialogikus könyvtárrá rendeződik, hiszen magukat a hagyomány könyveit is a dialogikus kommentárhagyomány tartotta és tartja fenn. Ez a párbeszédben állás teremti meg a zsidó identitás újradefiniálásának lehetőségeit más kultúrákhoz való viszonyában.

A zsidóság vállalása nemcsak ideológiai, szociológiai határok vállalását jelenti, hanem a sorsközösséget is (*Schicksalsgemein*). Rosenzweig gondolatára támaszkodva írja, hogy a zsidóságban Ábrahám ideje óta tematizálódott az identitásprobléma, és amint látható, ez az identitáskeresés nem a nép felbomlásához, hanem kialakulásához vezetett.

E fejezetben foglalkozik a szerző a zsidóság és Izrael állam relációinak kérdésével is. Fackenheimmel szembe fordulva úgy véli, hogy az állam politikájához való kritikus viszony nem jelenti a zsidó identitás megsértését. Az államnak feladata összeegyeztetni a halachikus és a világi jogban felmerülő zsidóságfogalmat, amelyek sok tekintetben ellentmondanak egymásnak. A harmadik fejezet második részében az asszimiláció és akkulturáció fogalmaival foglalkozik a szerző. Paul Mendes-Flohr a cionista mozgalomról mint az asszimilációt megállítani kívánó hatóerőről nyújt kritikus értelmezést, mint olyan erőről, amely igyekezett a politikai-nemzeti identitás egységesítése által a zsidó identitás kérdésében fennálló összezavarodottságot feloldani.

Mondhatjuk, hogy dekonstruálja az identitásfolytonosság fogalmát, és helyette egy folyton változó, fluid és a megszakadás szakaszait is elviselő identitásfogalmat körvonalaz. Annak számára, aki az identitás elérhető integritását feltételezi, fenyegető lehet a sokféle identitásrész egyidejű létezése. Erre azonban így válaszol a szerző: „[...] a sokszor egymásnak ellentmondó identitások egymás mellettségének erkölcsi alapja van. A modern éthosz felszólít bennünket arra, hogy empatikus képességeinket kiterjesszük a másik felkarolására, és integráljuk a másikat a lelkünkbe, sőt tekintsük a Másikat az önismeret értékes forrásának” (32.).

A harmadik fejezetben arról elmélkedik, hogy az írásbeliség szerepének megváltozása fordulatot hozott a zsidó közösségek tanuláshoz való viszonyában:

a könyvnyomtatás forradalma után fordulathoz vezetett: a zsidóság a tanulás színterét a zsinagógából otthonába tette át, és ezzel a Talmud-Tóra mint közösségi cselekvés jelentősen redukálódott. Az írásbeliség térnyerése az egyik oka annak, hogy az „élő beszéd szelleme eltűnt,” és az ember érdeklődését veszítette embertársa iránt.

Paul Mendes-Flohr ráirányítja arra az ellentmondásos folyamatra is a figyelmet, hogy a felvilágosodással és az emancipációval radikálisan át is alakult a zsidóság tanuláshoz való viszonya. „A zsidó most lelki és szellemi otthonát a zsidó világon kívül találja meg. A régi tanulási stílus tehetetlen e lelki emigráció előtt” – idéz Rosenzweignek a *Lehrhaust* megnyitó beszédéből (60.). Végül ezzel zárja le a gondolatot: „Az új tanulási forma nem a Tórából indulna ki, és az életbe vezetne, hanem fordítva: az élettől, a világtól, amely semmit sem tud a Törvényről, vagy úgy tesz, mintha nem tudna semmit, vissza a Tórához” (60–61.).

A negyedik fejezetben Nathan Rotenstreich és Michael Fishbane hit-megközelítését értelmezve arra a megállapításra jut, hogy a hitet eleve paradoxálisnak kell tekintenünk. A hit nem fogalmi absztrakció, hanem létmód, amely a közösség vallási életében nyilvánulhat meg. Buber és Rosenzweig gondolkodása is a hitnek ehhez a felfogáshoz kapcsolható. A vallási igazságoknak az egyén valós életében, a közösségi tevékenységeiben kell aktualizálódnia. A hit husserli, scheleri, rotenstreich-i, fishbane-i fenomenológiai megközelítéseit végigtekintve azt a következtetést vonja le, hogy a poszttradicionális judaizmus nem félelemmel tekint a Másikra, hanem átlépi az egyén és a másik között meghúzott határt, ezért képes lehet arra, hogy a szellemi és kulturális integritást akár veszélybe sodró versengő igazságokat alternatív ontológiai nézőpontoknak tekintse. Az egymással nem hierarchikus viszonyban álló alternatív ontológiai perspektívák összehasonlíthatatlanságának elismerése biztosítja mindegyikük ontológiai integritását, és ezáltal elkerülhető az egyszerű szinkretizmus. Hangsúlyozza a buberi és rosenzweigi gondolkodás alapján, hogy a párbeszéd a hit cselekedete.

Fontos distinkciót fogalmaz meg a tradíció és a tradicionalizmus között: „[...] a tradíció élő, fejlődő hit, melyet az isteni jelenlét tanításai táplálnak, és amelyet minden nemzedék értelmezve dolgoz fel saját megértésének és szellemi érzékenységének fényében. A hagyomány, mint a Tórához kötöttség, Ismar Schorsch rabbi racionális meghatározását idézve, »bezárás nélküli kánon.« Ezzel szemben a tradicionalizmust a hagyomány normatív képei irányítják” (81.).

A ciszjordániai arab-zsidó konfliktus megoldásának lehetőségében is a buberi párbeszédet hangsúlyozza, és kritikus attitűddel viszonyul a tradicionalizmushoz.

Az ötödik fejezetben arra a következtetésre jut, hogy a polifonikus poszttradicionális zsidó identitás számára lehetséges az, hogy integritását megtalálja dialektikus egészként. Ez a következtetés visszakapcsolható a könyv kezdő fejezetéhez, amelyben az identitás diszkontinuitásáról szól, és egyúttal dekonstruálja is az ellentmondásoktól mentes identitásképet. Következésképpen Paul Mendes-Flohr felfogásában

a poszttradicionális zsidó identitásfogalom sajátja a dialektikusság, integritása pedig elbírja a diszkontinuitást.

Az *In Praise of Discontent* (*Az elégedetlenség dicséretében*) című utolsó fejezetben a zsidóság civilizációként való újradefiniálásáról gondolkodik elsősorban Mordechai Kaplan amerikai rabbinak a zsidó civilizáció rekonstruálására törekvő programja nyomán. Kaplan programja a cionizmusból kiindulva olyan néppé kívánja tenni a zsidóságot, mint a többi, olyanná, amely az amerikai függetlenségi nyilatkozat szerint élhet. A radikálisan pragmatista kaplani felfogástól elhatárolódva Paul Mendes-Flohr Rosenzweigre utalva úgy véli, hogy a bibliai hit és a kinyilatkoztatás elfogadása felelősség, és ez a felelősség elégedetlenséget (azaz folyamatos fejlődésre törekvést) követel nemcsak önmagunkkal, hanem a civilizációval, a társadalmi és politikai renddel szemben is. A szerző e vallásfilozófiai fókuszú fejezetben a kaplani pragmatizmus értékeinek bemutatása után eljut ennek a civilizációfelfogásnak a kritikájához. A bibliai hit szempontjából a teológia botrányának nevezi a zsidóságnak pusztán kultúrára való redukálását. „Hiszen, amint arra Franz Rosenzweig emlékeztet, »Isten a világot teremtette, nem a vallást«” – hangsúlyozza a szerző (111.).

Paul Mendes-Flohr multikulturalizmusról s dialogikusságról alkotott nézeteivel összhangban e könyvében számos irodalmi, mitológiai utalás és jelképteremtés által termékeny párbeszédbe hozza a zsidó kultúrát a nem zsidó kultúra elemeivel. Talán néhány olvasóban némi hiányérzet maradhat azzal kapcsolatban, hogy a könyv elolvasása után sem tudjuk meghatározni, mi a poszttradicionális zsidó identitás, mindez azonban a könyv egyik erényének is mondható. Arra azonban problémafelvetés formájában mindenképpen ’választ’ találunk, hogy milyen lényeges kérdések mentén lehet róla gondolkodni.

Papp Szilvia Anikó